

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

на правах рукопису

ПЕТРОВ Юрій Васильович

ФІЛОСОФСЬКО-ЕСТЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ
САМОДІЯЛЬНОГО СУБ'ЄКТА
ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ

09.00.04 - естетика

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття вченого ступеня
доктора філософських наук

КИЇВ - 1993

Робота виконана у відділі етномистецтвознавства Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського АН України

Офіційні опоненти:

ЛНБ України ім. В. Стефаника

00825864 (X)

АФАСИЛІВ Марат Нурбіювич,
доктор філософських наук, професор;
ГОРСЬКИЙ Вілен Сергійович,
доктор філософських наук, професор;
МАЗЕПА Володимир Іванович,
доктор філософських наук, професор

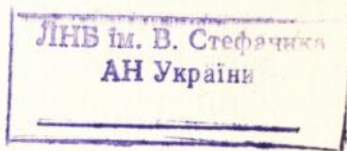
Провідна організація: Академія Мистецтва України, кафедра культури, естетики та історії.

Захист відбудеться "1993 р. о.... годині на засіданні спеціалізованої ради Д. 068.18.23 при Київському університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 252001, Київ - 1, вул. Володимирська, 64.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Київського університету (вул. Володимирська, 58).

Автореферат розіслано "1993 р.

Вчений секретар
спеціалізованої ради
кандидат філософських наук,
доцент

Д. Ю. Кучерук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

Актуальність дослідження. В ідеї самодіяльності, а точніше зору її походження і практичної ролі у суспільстві, відобразились моральні аспекти у житті людини - суб'єкта антропосфери. Це виявилось у тому, що всеосвітність людських сутнісних сил все більше корелює із індивідуальною природою людини. Здатність суб'єкта бути причиною аспекти у зовнішньому світі виступає вже не просто у вигляді об'єктивного та безособового принципу активності, але все більше багаточисельно уоїм розмаїттям індивідуальної життєдіяльності. По-перше, живим інтересом конкретного Я до різних проблем культури, ерудицією, широтою інтелектуальних можливостей та різноманітністю емоційної сфери. По-друге, набираючи форми мистецтва, науки то-що, самодіяльність у своєму історичному розвитку не обмежується сферою професії, тобто більш високим (за сучасними уявленнями) способом самовираження людини, і стає більш вільною у виборі форм свого виявлення, а також способів соціального інститування.

На розвиток глобального та інших аспектів проблеми самодіяльності і спрямована увага автора дисертації.

В точці зору розвинутої у даному дослідженні концепції, робиться припущення, що теорії самодіяльності вдалось просунутися по шляху розуміння естетичних мотивацій індивіда, який реалізує свою естетичну потребу (здібність до створення прекрасного у межах індивідуальних можливостей і способів їхньої актуалізації). Ці дії за своєю природою мають смысл самовиявлення. Самовиявлення досягається неважливо від виду художньої діяльності, якою зайнятий індивід. Стимулами для індивіда виступають багатогранність явищ культури, естетичний ідеал, людиноцентризм мистецтва, в цілому - духовне виробництво.

У самодіяльності є й свої внутрішні сагани. При розгляді феноменів самодіяльності у сфері мистецтва маєтвля на увазі актуалізація потреби людини так ставитися до об'єкта своїх інтересів і захоплень (без них самодіяльність неможлива), щоб творчий підхід до нього переважав над репродуктивним. На наш погляд, ця проблема ще потребує розв'язання. Тому об'єктом дослідження є духовність Я в системі соціальних і культурних форм і явищ, пов'язаних передусім із мистецтвом.

Мистецтво має свій зміст і тільки йому властиві форми його вираження, розширює сферу явищ, по відношенню до яких краса виступає головним критерієм оцінки достоїнств людини, естетичний ідеал - способом передачі життєвого досвіду поколінь, індивідуальне - непереборною цінністю; стимулюється розвиток особливого типу споживан-

ня - художнього. У зв'язку з цим виникають нові завдання теорії мистецтва і самодіяльності, оскільки продукти мистецтва починають виступати як джерело формування й узагальнення реальних почуттів і устремлінь особистості (у якості самодіяльного Я). По відношенню до мистецтва закріплюється момент очікування. Смісл його у тому, що заняття мистецтвом можуть нести індивідові розкріпаченість, особливий стан гармонії із простором і часом.

Актуальність проблеми і нерозв'язаність вищеперелічених питань визначили вибір теми дисертаційного дослідження, яке складає частину праць автора з теорії наукової творчості, мистецтва та естетичного виховання.

Ступінь розробленості проблеми. Аналіз феноменів самодіяльності показує, що у вітчизняних культурології, філософії, соціології, в мистецтвознавчих, філологічних, історико-етнографічних дослідженнях питання розробки і використання теоретичних моделей художньої та інших видів самодіяльності до цього часу ставилися не регулярно. Відчутний брак концептуально ґрунтованих підходів до пояснення багатьох важливих (таких, що не формалізуються) моментів розвитку самоактивності людини з точки зору меж її самодостатності, рішення завдань по самореалізації Я. У тіні опинилась філософська сторона проблеми. Наслідком було те, що до феномена самодіяльності закріпилося ставлення як до чогось малоцікавого й загальновідомого, проблема самодіяльності профанувалась, до неї застосовувались мірки буденної свідомості.

Правда, світ побачила значна кількість монографій, збірників, статей, інших матеріалів наукового характеру. Авторами заціпалися окремі аспекти розробки та використання теорії самодіяльності, праці культурпросвітустанов, організації дозвілля городян і сільських жителів. Говорилось про сферу освіти і виховання. висвітлені були важливі результати, досягнуті у різних галузях культури. Але по таких дослідженнях дуже складно простежити шляхи створення оптимальних умов для дії механізмів самоутвердження й вищої продуктивності Я, домінації нових устремлінь, почуття необмеженості й оптимізму. Нерозробленість теорії самодіяльного Я, відсутність установлених методологій побудови програм і концепцій людського самоутвердження різко обмежили широке поле можливих застосувань інтелектуально-художнього, ціннісного фонду цивілізації у нашому суспільстві.

Цим обумовлюється, по-перше, вагомість предмета дослідження - феноменів самодіяльності, по-друге, філософсько-естетичного обґрунтування актуальності нового етапу у розмежуванні (вивільненні) людських сил. Автором здійснена спроба повернути проблеми світо-

творчичий початок людини статусом пріоритетності в ряду інших проблем сучасної естетики. Для реалізації цього задуму важливу роль відіграли поняття і методи, що використовуються при вивченні суспільства: природи, різноманітності точок зору тих авторів, яких об'єднав інтерес навколо феномена активності. Їх іонучі теоретично-проблемні структури на "естетику" точних і гуманітарних наук, зокрема, та напрямики в науці про людину, які умовно можна розділити на кілька груп. Якщо розділити їх за критерієм теми, то винималюється така картина: соціальні аспекти розвитку культури (інтерес виникає теоретичні розробки, у яких взяли участь П. Р. Арсанан'ян, Ю. В. Арутюнов, І. В. Бєстужев-Лада, І. Вітан'ї, Г. М. Болнов, П. П. Гайденко, М. В. Гончаренко, М. С. Злобін, М. П. Кім, С. К. Мазєєв, Г. І. Орлова, Р. В. Садов, І. Г. Тролов, В. І. Шинкарук, М. В. Чавчавадзе та інші); соціокультурні фактори формування естетичного суб'єкта; художня самодіяльність (Ю. М. Анозован, Ю. А. Андреев, В. В. Елом, К. Р. Богомолова, Е. В. Енков, Г. К. Вагнер, А. Н. Варганов, Г. П. Гершков, Ю. С. Дружнін, А. С. Каргін, Л. М. Коган, К. М. Куліков, Б. Курбанов, Д. Ю. Кучерук, Л. Г. Левчук, Е. П. Лукановський, І. Ф. Ляшенко, В. М. Максимов, Н. Р. Михайлова, С. С. Найден, М. О. Некрасова, Ф. І. Прокоф'єв, С. М. Рогачевська, Л. Р. Сафонов, О. С. Севостьянов, Г. Р. Серебрякова, Ф. Смирнова, О. Ф. Соломоник, В. І. Уральська, Л. С. Черкашина, В. Ф. Чеокнов, О. Чепалов та ін.); проблеми розвитку художньої та естетичної культури (М. Н. Афанасєв, О. Б. Беніфанд, С. Д. Бєєвдубєнов, В. Берєєв, С. Д. Грінш, М. М. Гордійчук, В. Ф. Рубєв, А. Н. Шторов, Л. І. Шмельянов, М. С. Каган, О. Косолопов, Ю. В. Ліннік, В. І. Маєєв, О. К. Федорук, В. М. Соєнєв, В. М. Чичєров, М. І. Шаталов, І. М. Кілін); мета-теорія проблеми інформаційно-технологічних та елітно-креативних компонентів в сфері (Е. Р. Афанасєв, В. О. Бердников, В. І. Вернадський, Я. І. Гіліновський, М. М. Гіренко, В. С. Гороский, Л. М. Гумільєв, А. С. Гурштейн, Л. Ш. Давіташвілі, І. С. Жданов, М. М. Кисєлов, В. І. Корогодін, С. Б. Кризький, Ліндєлєд, О. Ф. Лєєєв, М. М. Молчєєв, І. Прігожин, С. М. Родін, Л. де Барта, П. Р. де Шарден, Ю. С. Шєєєв, І. І. Шмєєєв та ін.).

У сучасній філософії виявляє свою актуальність традиційна проблема "людина і світ", взаємовідносини індивідуального та загального. Людина-самодіяльна обумовлює, а не тільки обумовлюється, визначає, а не тільки визначається, стає у залежність од себе природно-соціальні процеси, а не тільки переживає свою залежність від них. У такій якості людина нова, діяльна, активна. І в її способі життя, у виробництві, культурі, філософсько-художніх рефлексіях відкриває себе дійсна сутність самодіяльності.

Мета дослідження - теоретично обструктувати необхідність акту-

аліації нових інформаційно-пізнавальних ресурсів у суспільствознавчих науках, насичення ними бази розвитку нових уявлень про самодіяльне Я. Вибір мети обумовлений рядом обставин. В умовах зростання обсягу культурних цінностей, які необхідні для досягнення повноти і всеохопленості соціальних відносин, розвиток професійно значущих якостей індивіда, першорядної важливості набувають розробка філософії самодіяльності і творчих комунікацій, більш глибоке розуміння особливостей діалогу людини і світу.

Визнання активною стороною у цьому діалозі людини означає, що принципи та методи філософського дослідження угоджуються з моментом встановлення об'єктивної залежності між збільшенням адаптаційних ресурсів людської природи (індивідуального складу Я), які постійно змінюються, та ускладненням системи знань, естетизацією знань, перетворенням знань у товар, збереженням за ними функцій сили прогресу, що рухається.

Наступний рівень - філософсько-естетичні обґрунтування та побудова оптимальних форм переходу загального в індивідуальне, рух індивідуального до загального; момент обумовленості існуючої практики виховно-навчальної праці обмежувальними настановами. По відношенню до самодіяльного Я тепер значно частіше зустрічаються традиційні, орієнтовані на конкретну дисципліну підходи. Тому виникла потреба у міждисциплінарних і людиноохоронних концепціях, які вивчають самодіяльне Я як начало вищої гуманістичної цінності (сучасної цивілізації).

Зауважимо, що слабкість традиційних методів дослідження цієї проблеми визначалась раніше неможливістю для суб'єкта філософії піти далі межі, накресленої тоталітарними ідеологами. Зараз багато що змінилось. Це дозволяє у теоретичній праці уникнути відновлення рутинних (комуналістських) форм тлумачення феномена продуктивності Я (естетичного суб'єкта). Так збільшення думки - само по собі є творчим стимулом, що знайшло відображення у дисертації.

Завдання дослідження.

Актуальність дослідження теорії самодіяльності пов'язана з триваючим процесом уніфікації різних сторін життя людини, з посиленням моментів одноманітності та некреативності. Тому в дисертації ставиться завдання знайти оптимальний спосіб поєднання (у певному історичному контексті) внутрішніх спонукань особистості до перетворення і творчості з реальними нормами спілкування і поведінки, з ціннісними орієнтаціями і високим рівнем забезпечення духовних та матеріальних потреб. Однак досягнути такого рівня єдності можна тільки у тому випадку, якщо чуттєво-речові та чуттєво-духовні продукти, що створюються культурою, будуть

ефективно діяти на сферу виробничих і невиробничих відносин, посилювати мотив незадоволеності досягнутим, спонукати до активізації усього творчого потенціалу людини. Для розв'язання таких проблем доцільно:

- показати, що дієвість естетичного начала являє собою момент зв'язку, що виникає між індивідуальною системою чуттєвого та абстрактного ряду знань і конкретно-плановальною формою руху суспільного досвіду. У естетичному поєднуються потенціали матеріального і духовного виробництва, чуттєвий, теоретичний і практичний суб'єкти відображають історію формування усіх способів людського ставлення до світу;

- провести аналіз тенденцій розвитку культур і соціумів в умовах нової хвилі інформатизації мистецтва, науки, виробництва, освіти, досвілля тощо;

- розглянути відомі концепції самодіяльності, уявлення про вільне Я, активність і пасивність в архаїчну епоху, середньовіччя, а також проблем розвитку громадського життя самодіяльного суб'єкта у соціалістичний та постсоціалістичний періоди;

- вивчити основні причини змін в системі духовного виробництва минулого і сучасного; релігійне і раціональне, logos et natura, credo і cogito, когитарні аспекти розвитку сучасної культури;

- створити нові моделі саморозвитку суб'єкта: тривіальне у масовій культурі, вихід Я із стану "атомарності"; досвілля і самодосконалення.

Методи дослідження. На різних етапах дисертаційного дослідження застосовувались різні методи (філософсько-культурологічний, соціологічний, предметно-мистецтвознавчий, історико-хронологічний і т. д.). Теоретична розробка принципів побудови самодіяльних процесів здійснювалась на основі концептуального аналізу ідеї творчого суб'єкта у контекстах античного, ренесансного та інших форм світосбачення, філософії раціоналізму, християнської і мусульманської картин світу і т. д.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що:

- у цілісному вигляді формулюються історико-філософські і теоретико-методологічні основи становлення самодіяльності як особливої галузі когитарного світу і наукового пізнання через виділення функцій суб'єкта художньої самодіяльності, етапів і тенденцій історичного і сучасного розвитку художньої самодіяльності;

- самодіяльно-творчі начала розглянуті стосовно системно-функціонального вивчення продуктивних та репродуктивних механізмів естетичного мислення при виборі індивідом провідного виду мистецтва (для самореалізації себе як Я-у-мистецтві), сфери констрування

пізнавальні-естетичні цілі і об'єктивні форми освоєння творчості художника, історії і жанрово-стильової структури мистецтва;

- побудовані концептуальні моделі перенесення творчого досвіду суб'єкта, що реалізує свій життєво-творчий потенціал у професійному мистецтві, на досвід і систему цінностей інших суб'єктів, які вивчають мистецтво у вільний від основного виду діяльності час, відновлюють логіку творчих шукань митця і презентують її у поведінковому та інтелектуально-особистісному аспектах власного життя;

- а метою реалізації цих моделей розроблені способи вивчення масових форм освоєння мистецтва, діяльності культурноосвітніх установ і в цілому - дозвільної інфраструктури суспільства стосовно до рішення виховальних та освітніх завдань, соціальних механізмів оптимізації дозвільних форм творчості;

- у рамках теорії самодіяльності розглянуті суб'єктно-об'єктні відношення як засіб і мета естетизації, розвитку творчих ресурсів Я; активність Я - як культурозначущий фактор, що використовується при подоланні суперечностей, пов'язаних із впливом нових і старих форм досвіду, тобто підвищується ефект виходу суб'єкта з-під впливу старих форм досвіду і водночас зростає ефект тяжіння до нових його форм, які можуть бути застосованими суб'єктом культури у якості механізму самореалізації.

У феномені самодіяльності виявлені суттєві ознаки обумовленості Я ідеєю вищих досягнень (ідеєю краси, ідеєю самоцінності особи і т. і.), яка міститься в інтелектуальному фонді цивілізації і може перетворюватися в основу творчих програм; її реалізують *раціональний суб'єкт* (аналізу якого присвячена перша частина дисертації), *теологічний суб'єкт* (друга частина), *естетичний суб'єкт* (третя частина дисертації).

Практична цінність і реалізація. У відповідності з розробленими принципами автором побудована філософсько-естетична система уявлень про самодіяльного суб'єкта, яка може використовуватися для розв'язання етнологічних, культурологічних, філософсько-естетичних, педагогічних та інших проблем сучасної культури та мистецтва, для оцінки художньо-творчої практики суспільства, виконувати функцію бази знань про цілі та засоби, форми та способи естетизації процесів навчання та виховання індивіда, пізнавальних і дозвільно-рекреативних стосунків, слугувати як експертна система для їхнього регулювання (за критерієм досконалості). Розроблені автором ідеї теорії самодіяльності можуть використовуватися у методологічній та управлінській діяльності. Практичні рекомендації і висновки дослідження можуть бути основою для поглиблення підготовки студентів філософських і мистецтвознавчих факультетів в

курсів лекцій з проблем розвитку теорії культури і мистецтва, теорії естетичного виховання, теорії досвіду як багатодомінантної активності, програм, спрямованих на розвиток цільової установки на самовдосконалення індивіда, використання творчо-виховного потенціалу масової художньої самодіяльності і т. д.

Перезарядка перспективності ("працездатності") теоретичних поглядів здійснена автором у процесі наукової і викладацько-лекційної діяльності (в Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського АН України, у Київському університеті імені Тараса Шевченка, в Академії Мистецтв України).

На захист вносяться положення:

1. Пояснення феномена особистісної активності (самодіяльності) у ролі загальнолюдського (надситуаційного) начала передбачає розробку теоретичних поглядів і моделей, орієнтованих на знання і практичний досвід соціального суб'єкта, який застосовується ним у різних сферах діяльності.

2. Філософська теорія самодіяльності формується на основі ряду специфічних принципів: зивчення історико-філософського матеріалу як результату осмислення усіх попередніх етапів розвитку (рівні онтогенезу і філогенезу) інтелектуально-чуттєвих відносин, саморефлексії людини, зміни "світів", або ніш життя (перехід із світу природи у світ соціуму), активізації людини як творця культури і штучного середовища, системи ідеалотворення, тенденції до досконалості у значенні універсального критерію практики; інтеграції гуманітарної і раціоналістичної (природничої) парадигм, існуючих "картин світу" в єдину систему ідей, норм і цінностей (естетичну картину світу); спеціалізації традиційних і нових форм творчого досвіду як основи для постановки нових цілей соціального розвитку, який є найважливішою передумовою створення естетичної індивідуальності.

3. Сутнісні моменти теорії самодіяльності, механізм застосування естетичної індивідуальності безпосередньо пов'язані з об'єктивним характером вилученості або незилученості індивіда у систему соціальних відносин.

4. Причина і наслідок змін (у бік пасивності та активності) містяться у людині, у самотньому, у самодіяльно адійонізованому реєгортанні нею образу світу у собі і себе в образі світу, у конструктивному авторстві суб'єкта культури як створеного культуру-для-себе і себе-для-культури, оскільки вона знаходиться у комунікації з досвідом поколінь, переживає безмежність і обмеженість людського, формує своє ставлення до процесів духовного та соціального упадкування, до прогресу і регресу, прекрасного і потворного,

оригінального і тривіального, і усе це висловлюється нею у думках, почуттях, бажаннях і вчинках, які спрямовані на підвищення статусу щттевого життя, буденних і святкових образів досконалого світу.

Рішення поставлених завдань визначило логіку розгортання і структуру даної роботи. Дисертація складається із вступу, трьох частин (у кожній по 3 глави), заклчення. Список літератури дається у кінці дослідження.

У вступі обгрунтована актуальність теми, дана характеристика ступеня розробленості теми, визначені об'єкт, предмет, мета і завдання дослідження, відзначені наукова новизна, теоретична і практична значущість, основні положення, що виносяться на захист.

Характер проблематики, яка висвітлюється у трьох частинах і заклченні, виходить за межі одного виду мистецтва, однієї системи знань (філософії, мистецтвознавства, соціології), що дозволяє розглядати питання самодіяльності у широкому соціально-часовому контексті. Постановка і розв'язання проблеми вищих якостей, що формується у людській істоті практикою (громадським життям, системою виховання і освіти, наукою, мистецтвом тощо) визначають структуру першої частини дисертації. Смісл феномена самодіяльності розкривається у процесі аналізу ідеї революції. Друга і третя частини присвячені аналізу ідеї життя та ідеї творчого процесу. Автор виходить з того, що на усіх рівнях розвитку естетичної культури індивід інтегрований у систему соціальних відносин, і сам (самовільно або несамовільно) мислить і відчуває себе у якості суб'єкта цілісної системи духовних цінностей, включається у неї і включає у себе світ (порядок). Відповідно, основою порядку можуть служити принципи різноманітності відносин і принцип їхньої уніфікації, над суб'єктами пізнання і діяльності - домінувати творчі інтереси, почуття прекрасного, бажання оновлення і т.п., або - механістичний принцип, зовнішне як альтернатива живої думки, пасивність.

У заклченні сформульовані основні висновки дослідження, накреслені перспективи подальшого розвитку ідей роботи, висунутої на захист.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДОСЛІДЖЕННЯ

У 1-й частині "Самодіяльне та раціональне" висвітлюється проблема інтелектуальної активності: адаптація індивіда до людиноутворюючих потенціалів мистецтва, науки, виробництва, розвиток цих потенціалів (збільшення маси знань) зусиллями індивіда та перетворення розвитку у саморозвиток індивіда (самодіяльнос

суб'єкта). Використовуючи критерій самодіяльного в оцінці процесів пізнання та творчості, наука про людину отримує можливість побудувати антропно-естетичну модель прогресу. Мова йде про творчий людиноцентризм, про встановлення раціонального і чуттєвого (естетичного) у значенні виміру соціальних процесів.

У першій главі цієї частини розглянуто механізм зміни потреб (перехід Я на позицію творчого авангардизму). В цьому випадку потреба Я спирається на діючі парадигму, картину світу тощо поступається потребі: бачити і розуміти світ у новій системі ідей, понять, які ще не увійшли в парадигму.

Суб'єкт революцій, що відбуваються у сфері мистецтва та науки, виступає як суб'єкт особливої потреби - надбіологічної, надкогнітивної, і в цьому розумінні - естетичної, тобто не результативної практичними діяннями, міркуваннями юристи, виводи, в пов'язанні з інтересами пізнання світу. Особливу притягальну силу для такої потреби має все нове.

Оновлення духовних структур суспільства має регулятивний характер. Як процес, явище, подія воно містить у собі ознаки норми та кризи. Оновлення через кризу є доповнючим до оновлення через норму, парадигму, картину світу. Це означає, що домінація кризових форм оновлення настає в момент непродуктивності, вичерпаності норми, що вищої продуктивності свідомість суспільства досягає на рівні норми та кризи, застосування нормативних і парадоксальних стратегій, що криза не є вищим моментом творчості, але тільки супроводжує пізнання світу людиною.

Для людства, ваятого в цілому, революційна самодіяльність - системоутворюючий фактор, що підтверджують феномени зростання населення, виробництва, науки, мистецтва; самодіяльний суб'єкт виступає суб'єктом революції. Його свідомість формується обрає революції - емоційно насичений, багатозначний (суб'єкт революції відтворює в системі абстракцій та чуттєвих обраєів різні сторони буття: естетичні переживання опосередковуються знанням, сфера відомого - естетизується). Вступає в силу правило: існує те, що є активним; неактивність - це нежиття, перехід у несамодіяльність (у небуття, в непрогрес). (1) Актуальними є кілька варіантів домінації самодіяльного.

При домінації самодіяльного у свідомості суб'єкта він (суб'єкт) прагне до граничного об'єднання всіх знань; естетичний суб'єкт (у мистецтві) ставить перед собою завдання - створити ху-

1. Корогодін М. Я. Інформація и феномен жизни. - Пушкино, Пушкинский научный центр АН СССР, 1991. - 202С.

дожній твір, форма якого повинна мати високу впорядкованість, а зміст і досконалу організованість; революція як діяння сповнена етико-особистісного змісту та може бути пов'язана з втратою благополуччя, з ризиком для життя або навіть загибеллю людини.

У другій главі розглядаються феномени "неонауки" та "неомистецтва" як нові форми соціального. Неонаука виступає у якості не-попередньої науки, неомистецтво - не-попереднього мистецтва (тут "попереднє" та "не-попереднє" мають сутнісний, надтемпоральний зміст). Самодіяльний суб'єкт - неосуб'єкт, його нове світоставлення - неосвітоставлення, революційна ідея - неідея. Новий виток самодіяльності може бути забарвленим у різні тони, виступати під знаком індивідуальних або колективних устремлінь. Позначаючи їх за допомогою сепанки "нео", ми виділяємо момент похідності нових якостей та впливу на все, що відбувається в суспільстві.

Таке теоретичне положення дозволяє відкрити пряму функцію самодіяльності в революціях Нового часу. Чагово-технічні революції підсилюють роль суперництва творчих Я, що розвивається на інтелектуальному ґрунті; все більша кількість людей включається в процес інтелектуалізації своїх інтересів, у конкуренцію пріоритетів, напрямків, базових котрих стають всі нові та новітні результати досліджень, знання. (1) Актуалізованими стають такі структури та відношення: дія за обов'язком поступається місцем самодіяльності; орієнтація на підвищення інтенсивності творчих потенціалів Я, на переламний момент дає можливість побачити у ньому (цьому моменті) не поодинокі події, а формулу суспільних покращань, звільнення від утилітарних, ідеологічних, корпоративних цілей минулого, які застаріли. Найчастіше цей процес відбувається в сфері професійних інтересів і відношень; зайнятість людини виступає як вимір всіх її можливостей (а не тільки тих, які можуть бути реалізованими суб'єктом праці в системі корпоративних виробничих сил і відношень); діяльність суб'єкта робочої сили переходить у нову якість, оскільки людина може бути зайнятою як творча особистість й за межами праці, своєї професії, нормативних зв'язків.

Енципний момент революції: формування нового інтелектуально-чуттєвого клімату життя, нових образів кращого (прекрасного) світу, нової картини світу. Поліфункціональний досвід самодіяльного суб'єкта, який виникає при цьому, є нова якість онтогенезу та

1. Маркова Л. А. Разрушает ли революция старое знание? // Традиции и революции в истории науки. - М.: Наука, 1991. - С. 38-60; Осипов С. В. Социальная эффективность научно-технического прогресса. - С-Пб.: Изд-во С-Пб. ун-та, 1991. - 144С.

філогенезу; він править за основу для побудови нових естетичних відношень, ідей та ав'яків.

Револуція охоплює сферу мистецтва (револуція ідей, образів, знаків). Підсилюється притаманна Новому часу тенденція переходу від стабільності до нестабільності, від класичного, звичного, традиційного до некласичного, незвичного, нетрадиційного, від реалізму (фігуративності) до ірреалізму. З позицій прихильника послідовних, очікуваних (розумілих) змін такий процес може розглядатися як криза основ духовності й краси. Фактично це і є криза художньої свідомості. Однак розвиток феноменів авангардизму (абстракціонізму, експресіонізму тощо) показує, що відмова від цінностей класики чи народного мистецтва пов'язана з розширенням системи творчих методів культури, що це репродуктивний момент культурогенезу. Альтернативність попередньому виражається у системі нових образів і в новому розумінні природи та функцій феномена образності, у тому числі, знаку. (1)

Художні продукти можуть втрачати (на рівні знаку) образну виразність. Це дозволяє говорити про знаковий фактор у револуціях мистецтва, що вони пов'язані й з особливостями знаку. Знак завжди менше, ніж поняття, яке він представляє; але знак переходить у символ, який завжди більше, ніж його безпосередній очевидний зміст (К. Г. Юнг). У цих змінах знаку, на думку О. Ф. Лосева, проявляється його нескінченна смислова валентність або ж "вічна й творча рухливість".

Отже зумовленість становлення нових художніх систем зовнішніми факторами (різноманітними соціальними впливами) не зменшує питомої ваги внутрішніх причин зміни мистецтва.

Те, що динамізує художнє життя суспільства в одних умовах, у других - його гальмує. Це видно на прикладі ставлення до феномена образності або ж образної правильності (класичності) в мистецтві XIX сторіччя. Абсолютизація правильності в художніх образах в певного моменту не може підсилювати, а тільки послаблює мистецтво. XIX сторіччя як художня система (особливий світ) починає регресувати. Наступне сторіччя вносить в лад людських суспільств і в естетичні цінності мистецтва нову правильність. I

1. Живопись 20-30-х годов. Сост. А. М. Муратов. Автор. вст. ст. В. С. Манин. - С-Пб.: Художник РСФСР, 1991. - 200С.; Китаева Е. Н. Супрематическая азбука. - Минск, Беларусь, 1991. - 48С.; Лосев А. Ф. Знак. Символ. Миф. - М.: Изд-во Московск. ун-та, 1992. - С. 114-125; Юнг К. Г. Архетип и символ. - М.: Ренессанс, 1991. - С. 51.

це означає, що цінності класики перестануть відтворюватись у живому творчому процесі, стереотипи класичної свідомості втрачають якості регуляторів такого процесу.

Однак важливіше те, що все попереднє аберігає своє місце в пам'яті людства, служить у своїх вищих проявах зразком для наслідування (в контексті вірності художника ідеалам краси та гармонії). "Попереднє" ми розуміємо як історичний контекст, у якому творча думка утворює системи цінностей, модальність духу, осмислює себе. Відмова ж від класики чи іншої творчої традиції (парадигми, канону) свідчить, що ця культура переживає момент виходу за межі існуючої норми (стабільності). Криза (попереднього) несе звільнення суб'єкта, відкриває перспективу для помноження ресурсів творчої діяльності.

З нового боку розкриває свій зміст позиція самодіяльного суб'єкта. Ідея неомистецтва (не-попереднього мистецтва) виконує функцію творчої ідеї, імперативу; а нею в суб'єкта пов'язана думка, творча воля; він реалізує своє ставлення до нових норм і уявлень про прекрасне. При цьому в контексті мистецького твору втрачають значення ключових факторів творчості - реальність і образ. Їх місце належить особливим знаковим системам.

Імпресіонізм, символізм, імаженізм, акмеїзм або ж пізніше "да-да", сюрреалізм, поп-арт тощо - суб'єкти неомистецтва, діючи у відповідності до чуттєвої схильності здійснювати "відліт від попереднього досвіду". Наслідком буває те, що інформаційно-смісловий аспект переважає над естетичним, спосіб побудови образу має рухливу, а не стабільну (стаціонарну), притаманну традиційному мистецтву основу, в продукті художньої діяльності проявляються такі якості, як асоціальність, акронізм, необрааність, несюжетність, непрояснений зміст.

Події такого роду в мистецтві мають значення процесу девальвації краси для тих, хто залишається на позиціях традиційного світосприйняття й заперечує цінності та установки модернізму. Для тих же, хто прийняв нові цінності, внутрішня визначеність художника дозволяє пов'язати всі ці моменти з появою нової естетичної манери, з можливістю побудови "іншосвіту" у вигляді безобрааного агустку духовності, з монополією сутності, тобто, творчої індивідуальності (характерності). Над тим, що очевидно (над реальністю), домінує знак, гамінік і конкурент образу; знак цементує навкруги себе нову художню систему.

Третя глава присвячена визначенню проблемного потенціалу існуючих моделей, за допомогою яких Я (творчий суб'єкт в науці та мистецтві) здійснює процеси пізнання, формування та перебудови

досвіду, реалізації планів, розробок, тощо; продовжено пошук формальної схеми для пояснення того, що відбувається в суспільством як цілісною, здатною до самовідновлювань системою життя (ноосферою).

Серед розроблених моделей світу - міфологічна, раціональна, релятивістська, генетико-адаптаційна, коеволуційна, ентропійна, пасивістська, естетична та ряд інших. Звернення до них має сенс. І в моделях і в реальності на перший план виступає самодіяльне (рівень системи світосприйняття) - феномени творчої манери, творчого методу, філософської інтерпретації життя й культури (моменти продуктивності розуму). З цього рівня можна бачити творчі потенціали Я в різних проявах.

Разом з тим модель дозволяє обрати об'єктом вивчення "світ як ціле", образи світу в двох значеннях - "світ у людині" та "людина у світі", феномени багатовимірного буття, зробити крок до більш глибокого розуміння причин неоднорідності людської історії.

Поставити та розв'язати цю у вищій мірі актуальну проблему можливо з урахуванням таких обставин: а/ розвиток людської самодіяльності можливий за умови, що зміст ідей та практики мистецтва й науки (у достатній для моделювання мірі) вивчений та узагальнений, приведений у відповідність до вимог суб'єкта; б/ цій меті мусять слугувати існуючі моделі світу; в/ для того, хто будуватиме моделі, з одного боку, неаперечним є факт множинності культур, специфічності кожної культури, а з другого - наявність загальних начал у будь-якій культурі світу (маються на увазі космічні, природні та соціальні начала як основоположні). (1)

Підсумовуючи зміст всіх моделей дією є крок до вибудови філософської моделі цілісного, особистісного, прогресуючого світу.

Є підстави допускати, що світ - цілісний, впорядкований. Але

1. Бердников В. А. Эволюция и прогресс. - Новосибирск, Наука, 1991. - 192С. Автором висловлена думка, що з ряду причин людина не може перетворитися під дією мутаційного тиску в "мотлох із ДНК", в утворення із беззмислових алелей. - Там же. - С.190. Фариа-Лима-де. Эволюция без отбора: Автоэволюция формы и функции. - М.: Мир, 1991. - 314С. Життя, з точки зору Ліма-де-Фаріа, не має початку; цей процес внутрішньо притаманний будові Всесвіту. Гени та хромосоми нічого не створюють, але від них залежить, який варіант форми та функції буде закріплений за біоструктурою; неупорядкованість атомів здатна переходити в упорядкованість - Там же. - С.45, 53.

не можна в той же час заперечувати, що він - хаотичний, непередбачуваний. Взаємовиключні характеристики - об'єктивні. І це протиріччя наводить на думку, що сутність світу більше та краще визначена зі сторони, що представляє світ як цілісність, гармонію, буття одиницями, універсальностями, відповідних мас живої та нерухокої речовини, тонких та інших енергій, і менше - як нецілісність, негармонію, небуття.

У цьому зв'язку дисертантом розглядається концепція ноосфери, викладена в наукових працях В. І. Вернадського, що увійшла в концептуальні основи сучасної науки.

Суб'єкт ноосфери - неособ'єкт або ж самодіяльний суб'єкт, активність якого поєднує в собі начала гармонії та хаосу, причину встановлення порядку, організованості чи безладдя, неорганізованості в оточуючому світі. У межах живої речовини створюється та швидко росте в своєму значенні нова форма енергії, пов'язана з діяльністю людських суспільств, роду Homo, викликає міграції хімічних елементів. За різноманітністю та потужністю вона залишає за собою звичайну біогеохімічну енергію живої речовини планети. Це "енергія людської культури" і вона є "творцем ноосфери" (неосфери, не-попередньої сфери - прим. Ю. П.), пов'язана з розумом. Вона має якість - з плином часу зростати та збільшуватись, швидко висуватись на перший план. (1)

На такому ґрунті світ людини (самодіяльного суб'єкта) репродукує себе у якості особливого об'єкта. Потреба в ньому усвідомлюється та визначає творчий процес у науці, мистецтві. Можна сказати, що реформування поглядів, драма ідей, загибель ідеалів відбуваються в сфері цієї потреби та під її впливом. Однак основою змін виступає соціальний досвід індивіда та суспільства, рух до нового типу естетичного й раціонального.

Такий погляд на речі, така раціональність (революційно швидкий розвиток ноосфери) та досконалість світу суттєво протилежні раціональності та досконалості світу іншого періоду, підвалини якого базуються на теологічному принципі пояснення.

У 2-ій частині "Самодіяльне та теологічне" розглядаються альтернативи раціонального самодіяльного - містичні сутності, абсолютні архаїчного світу, особливий випадок переходу у стан свободи творчості, представлений феноменом релігійного Я. Визначені ознаки теосвіту та їх альтернативний характер: ідеям "енергії культури", "людини культури" протистоїть ідея "творця", яким все створюється,

керується, науковій апології розуму - клерикальна опозиція розумові (людина не є автономне першоначало, її розумність - нерозумність, розпочаті нею кроки до формування нового бачення - малопродуктивні). Цілком арозуміло, що ідея раціональної самодіяльності та ідея самодіяльності *суб'єкта* - відмінні. Аналізу цього питання присвячена перша глава.

Бути вільним для релігійного Я означає, що нереальне (надреальне, вище, Дух) стає об'єктом поклоніння, прибирає образ індивідуальних переконань. Героїзація якостей та адійностей Духу як особливої сутності або ж надсутності потрібна віруючим суб'єктам для самопідкорення. Я-продуцент ставить себе у волю в залежність від рефлексування ним надсутності. Віра - найвища цінність релігійного самодіяльного суб'єкта (адекватна фундаментальним уявленням у системі *суб'єкт-культури*). Дух адійносно подвиги та чудеса, виступає в образах захисника та вчителя. Складається особлива стратегія віри, яка виконує роль засобу досягнення творчих цілей, морального вдосконалення. Прилучення до віри у вище начало є рівнозначним подоланню нерозумності. Саме в цього моменту розум як творець концепції всетворчого Духу втрачає контроль над раціональним, і воно може переходити у ірраціональне, розум - у нерозумність.

Світ релігійного Я побудований за системним принципом: вищі сили (всемогутній Бог) - служителі культу - маса віруючих. Це традиційна ієрархія суб'єктів. Духовні пастирі - сполучний елемент. Такий світ за своєю формальною структурою є непорушним.

Концептуальна й психологічна сумісність особистості з ним досягається шляхом проникнення *суб'єкта* в систему готових переконань.

Особистість асимілюється світом-масою. І цей механізм, зважаючи на зростання числа віруючих, дозволяє різним конфесіям, церкві адійнювати все більший вплив на економічні, політичні структури суспільства, розширювати сферу теократії.

Дисертантом проведений у цій главі аналіз *інтересу до життя*, що виникає у *суб'єкта*. Вивчено феномен переходу *інтересу* - в самодіяльність (про "самодіяльність" можна говорити у зв'язку з феноменами авторства євангелістів, пророків, віри як служимості та свідцтва про діяння Господні, репрезентації віруючими текстів Священного Письма, ідей богостворивності, спасіння тощо). Виділені 15 локальних міфологем, які лежать в основі функціонуючих і зараз біблійних версій та моделей світу.

Головні книги християн і мусульман мають широкі інтелектуально-моральні та естетичні горизонти. Несамодіяльні світи при такому їх вивченні розпадаються, "закостінілий" світ (замкнений у лінійному ряді подій) "перестає" бути нерозумним.

суб'єкта, обраа всемогутньої іншорозумності теж перестать бути несамодіяльними, вважає автор. Інакше кажучи, несамітність людини, процесу, обраа, що створється спостерігачем за тим, що відбувається в глибинах історії та в усі часи. Він (спостерігач) нагро - маджує в рамках теологічної моделі інформацію про суспільство, яке робить круті повороти, рухається від одних станів до інших. Обираючи шлях суспільних метаморфоз, людина є розумність, що несе в собі погане та добре. Людина у світі - маріонетка без душі. Людина з душею - дехто або ніхто. Семантичний акцент ставиться на роздвоєності першосуб'єкта, який має далеку у часі протяжність з розгорнутою перспективою до самостворення.

Наведена вище концепція є опосередкованою ланкою в розвитку раціонально-естетичної теорії Я. В цілому ж теологічна версія світу створєє обраа абсолютного Майстра, перед яким людина лише майстер. У цій ієрархії вищим рівнем виступає унікальність як атрибут Бога. Культивується не вільнолюбство, а покірність Я.

Суттєво, що в рамках моделей життя, створених у Новий час, розвиток подій мислиться у прямій залежності від людської істоти, котра виступає в ролі суб'єкта виробництва, власності, держави, науки, мистецтва. Про це мова йде у другій главі.

Новий час визначений зміною принципів життя (логосів). Замість пануючого усе середньовіччя принципу "credo, qui absurdum est" утверджується новий принцип - "cogito, ergo sum". Уточнимо змістовну лінію часу-credo. Ірраціональний інтелектуалізм відкидав ідею людської самодіяльності (здібність Я змінювати дійсність у відповідності зі своїми цілями та ідеалами). Пафос такого заперечення у тому, що людина начебто не може самостійно підходити до вирішення проблем інтелектуальної та естетичної діяльності. Звідси втрати та відсутки в цих областях, несправедливий розподіл духовних і матеріальних цінностей між суб'єктами історії, експлуатація та хвороби. Тільки шлях послуху та віри відкритий для людини. Обираючи інший шлях, людина повинна бути покарана. Інакше кажучи, довіра до розуму та власної самодіяльності призводить її до соціальних потрясінь.

Висновок: констатація слабкості людини перед вищим світом говорить про те, що теологією не був розроблений механізм розуміння позитивного боку життя. Людина з віри повинна залишатись у межах "своєї" віри. Але з'являється декартівська теза: "Я мислю...", (1) на історичній арені починає активно розкривати себе людина істотна.

1. Размышления о первой философии. - С. - Пб.: Изд-во П. П. Софкина, 1902. - С. 22-23, 24.

Суб'єкти істини та віри - різні типи порядку життя. Цей момент виділяється в дисертації. А розкриті вище (у першій главі) ознаки суб'єкта-субєдо дозволяють глибоко проникнути в суть питання про зміст когітарної цивілізації.

У відкритому для змін соціальному світі Нового часу Декарт репрезентує людину та соціальні механізми суспільства в ролі детермінант, активних соціальних сутностей. Людина та суспільство самодіяльні. У викладені Декарта cogito відповідає вільному Я, яким воно уявляється іншим і собі за умови (що і робить cogito фундаментальною категорією нової філософії) необмеженої активності мислення. Ось ці висновки Декарта.

У "Роздумах про першу філософію" Декарт пише: розум легше пізнати, ніж тіло, як основу нового (або об'єктивного) світосприйняття. "Що таке істота, яка мислить? Істота, котра має сумніви, розуміє, стверджує, заперечує, бажає й не бажає, відчуває", походить із "матеріалу", який стримує в формі відчуттів. Світ у формах ідеального та матеріального є тотожним самому собі. Людина - собі. Всі безособові сили суспільства, опредмечування та здійснення, окреме й неповторне в ньому, все притаманне людям розчиняється в способі буття мислячого Я. Усвідомлюючи свою матеріальність та ідеальність (тіло й мислення), Я відкриває суть того, що існує за межами тіла та мислення, начебто переступаючи межі індивідуального, тварного.

Однак важливим є й Бог - як принцип творення та пізнання. Він залишається в системі філософа як ідеальне, абсолютна активність. Виходом із ситуації, коли непізнанність світу та духу, природи та соціуму могла декларуватися у відповідності до принципу субєдо стає перехід до нового принципу, тобто відмова від субєдо в ролі гносеологічного регулятора мислення. (1) Крок зроблений у такому напрямку, що людина сама тепер може визначати суть, істинність сущого.

До важливих результатів, але вже в системі коранічної моделі світу, прийшли суфії, прихильники тасавуфа. Суб'єктом Анал Хан проголошується безпосередній зв'язок між богом і людиною. В життєвій практиці суфіїв особливу роль відіграє особистісне начало. Істина - в щадності. "Дивись очима духу твого, і ти побачиш сам ти суть усього!" - пише в поемі "Сімург" А. Навої. Осмишлення комплексу ідей вічного потоку життя та образу людини-подорожнього

1. Сретенский Н. Н. Лейбниц и Декарт. (Критика Лейбницем общих начал философии Декарта): Очерк по истории философии. - Казань.: Типо-литография Императ. Университета, 1915. - С. 76-77.

піднімають думку над сліпою вірою та формальним благочестям. Найвищий ступінь в русі Я до світла - істина (жакікат). Сімург (чудова особистість) - у кожному. Сімург - це пошуки самого себе.

У третій главі розглядається феномен cogito-самодіяльності, філософські витoki cogito-системи.

Часові рамки процесу розвитку когітарного Я ширше тих, вважає дисертант, що повинні були б обмежуватись теперішністю і другою половиною XVII сторіччя, коли жив і працював Декарт. Поняття та принцип "когітарного" сформульовані французьким філософом, але коріння проблеми людини істини сягають ще в античність. У той період і пізніше активність суб'єкта (якого можна назвати "людиною ейдосу") зростає. Формальна сторона проблеми пов'язана з мисленням Я, якщо воно у все більшій мірі починає надавати перевагу логічним критеріям - чіткості, організованості, узагальненості, абстрактності, системності (в мисленні та практичній діяльності). Однак з соціокультурної, неформальної сторони проблема людини визначається соціокультурними детермінантами його діяльності.

Людина надає смисл, істинність різноманітним формам активності, свободи, що спонукається її ідеями, потребами. Саме цьому рухливий, плинний світ має обумовлений характер, виступає в індивідуалізованих формах буття та свідомості як індивідуалізований світ. Правомірно стверджувати, що зростання ролі особистої ініціативи, індивідуальних "картин світу" - раціональне. Нерозуміння ролі Я в усіх цих процесах неодноразово проявлялось як спроба знайти самостворююче начало поза людиною. З цього приводу Фейєрбах говорив, що людина "залишає" світ попередньої філософії, що в ній сутність Я часто схоластикується.

У системі нового мислення ^Ч - справжня чуттєва істота. Стимує розвиток раціональний стиль життя. Раціональність Я дозволяє йому розкрити себе по відношенню до вільно обраних обставин.

У цій главі здійснений ретроспективний аналіз поглядів на проблему соціальної активності людини. Вони створять підстави для того, щоб говорити про неухильне наростання авторитета раціоналістичної доктрини, що використовується на протилежність теологічним системам світосприйняття.

Стосовно перших етапів вироблення наукового знання категорія самодіяльного суб'єкта відображає різноманітність якостей Я. В розумінні античних філософів життя індивіда може бути усвідомленим як процес встановлення множинних соціальних стосунків: суб'єкт поліса досягає "блага", якщо здійснює "правильні" вчинки.

Епоха Ренесансу: людина є людський Бог, humanus Deus, світ.

Вона адатна "рогортати з себе суще". (1) Вона бунтівна і благородна; "обов'язок царя виконує розум". (2)

Вивчення думки вищою формою соціогенезу допомагає встановити спільність психічних процесів, психічної активності з іншими явищами життя в контексті загальної теорії розвитку. Але це вже період Нового часу. Я вступає у володіння собою. Удосконалюючи свій дух і тіло, людина, говорить Гегель, приходить до нових ступенів, "її самосвідомість досягає себе як вільну... стає власністю себе самої", перетворке Я "в дійсність". (3)

Філософ може уявляти собі людину, яка стоїть між безкрайністю у великому та безкрайністю у малому. Подібні переконання пов'язані з тенденцією поширювати розумність, інші якості суб'єкта "самовідданої доброчесності" (В. С. Соловйов) на всю сферу створеної людиною культури. Підкреслимо важливість такого розповсюдження. Воно свідчить про соціальні основи прогресу культури, розумності та краси, які дозволяють розгорнути свого роду "причинний ряд", що стоїть під знаком зростаючої активності Я. Тобто, справа в загальному порядку речей, а не в довільності мислення. Ці моменти вказують, що зміст амін у процесі пізнання людини, різних його стадій та філософських систем залишається спрямованим на практику і світ самосущих ідей, конкретизується в концепціях удосконалюючого розуму, інтегрує в собі ірраціоналізм минулого (релігії, міфи, теологію, мистецтво) з новими поглядами на людину та соціогенез як на атрибути суспільно-активної самодіяльної істоти.

Зміна Я у бік все більшої раціоналізації має невідворотний характер. Я не відкидає чуттєвий досвід і поетичне начало, але бачить у собі - світ, відтворке новий масштаб життя. Це Гамлет і Фауст (сховайте мене в шкаралупу горіха, Я все одно буду відчувати себе господарем всесвіту); адепт раціональності, котра як "риси дійсно внутрішньо притаманна всім різновидам людської діяльності" (Е. Кассірер); адепт моралі, адатний перебороти драму закритості людей один від одного (М. Бердяєв), нігілізувати як "людська реальність" масу буття (Ж. П. Сартр), піднятися над сурогатами індивідуалізму (Е. Фромм), стати людяною людиною, *der menschliche Mensch* (К. Маркс), "живою розумною істотою", *animal rationale* (М. Хайде-

1. Кузанський Н. Сочинения: В 2-х томах. - М.: Мысль, 1979. - Т. 1. - С. 258-261.

2. Роттердамский Э. Философские произведения: Оружие христианского воина. - М.: Наука, 1986. - С. 111-114.

3. Гегель. Сочинения: Философия права. - М., Л.: Соцэкгиз, 1934. - Т. 7. - С. 81-83.

гер), бути продуктивним у тому, що веде "до акту ідеацій" (М. Шеллер), і після всіх стадій "гомігантної метаморфози" виражати своїми діями едібність свідомості зосереджуватися на самій собі та оволодівати самою собою (П. Тейяр де Шарден).

Людина є збірною. Суб'єкт *coegito* - новий тип розумності, самодіяльності та краси. Процес наростання функції людської активності (самодіяльності Я), її соціалізація призводять до нормування життя спільностей, до їх поступального й революційного руху як цілісності, до переходу норм творчості у свободу цілевиявлення та здійснення наукових, художніх та інших ідей суб'єктів самодіяльності. Зворотний процес - перехід свободи в зміст соціально-творчих норм Я, в красу. Свобода й норма в цьому випадку мають значення вищих цінностей та морально-естетичних критеріїв ставлення суб'єктів до самих себе, формування в них уявлень про життя як про мистецтво самореалізації людини, прагнення якої зумовлені естетичним ідеалом.

Гумбольдт писав у зв'язку з цим: із глибини Я - великого духу або могутньої волі може аенацька виникнути нове, досі невідоме. Це і є надихачка, прекрасна галузь світової історії. (1)

Важливий аспект проблеми когитарно-самодіяльного пов'язаний ще з тим, що сучасні дослідники вбачають у понятті активності-самодіяльності центральну категорію філософсько-типологічного ряду. Проаналізовані феномени діалогічної взаємодії особистості та суспільства (Б. С. Віблер), опосередкованої кооперації (Є. В. Семенов). Г. Я. Буш називає активність універсальною характеристикою суб'єкта та використовує для її опису поняття "автономності", "ініціативності", "аутентичності", "перманентності", "неповторності".

Запропоновані моделі активності самодіяльного Я несуть у собі момент придбання Я нової духовності, нової краси, що переходять у нову якість станів "Я мисль"; когитарність як світ, рух, рухливість. Суб'єкт пізнання стверджує себе в пізнанні та в досвідному світі речей. Обидва рівні самореалізації становлять соціальну (художню, наукову тощо) форму активності. Позитивний розвиток поліактивної суб'єктивності, спільності-Я закріплений у практичному та теоретичному досвіді сучасної цивілізації.

У цьому й схований зміст протиріч між теологічним і нетеологічним підходами в побудові моделей світу. Суб'єкт у системі наукової картини світу співвідноситься з рухомими об'єктами (ре-

1. Гумбольдт фон В. Размышления о движущихся причинах всемирной истории. // Язык и философия культуры. - М.: Прогресс, 1985. - С. 287-291.

альності) як саморушійний суб'єкт. І саморушійна реальність для нього - суб'єкт. Прирівнюючи реальність до того, що рухається, розум сам є рушійне Я. Три види руху - реальності, людини, їх відносин - це три види самодіяльності. Всі три суб'єкти є відповідними до несамодіяльних світів, представлених у межах сакрального мислення. (1)

Замітна частина дисертації (третя) - "Самодіяльне та естетичне" відкривається тезою про теоретичне існування опозиції між розумінням художньої культури як сфери розвитку самодіяльного Я і як сфери несорботного зростання споживацької сторони життя Я. Логіка ідейного розвитку раціоналізму з необхідністю веде до визнання прогресу самодіяльності. Пізнаючи і змінюючи світ, людина постає у всій різноманітності своїх суспільних станів. Це дозволяє сказати у першій главі, що проблема "самодіяльний суб'єкт у сфері художньої культури" пов'язана з проблемами "самодіяльне та раціональне" (1-ша частина), "самодіяльне та теологічне" (2-га частина), охоплює кінцеві результати художнього розвитку суб'єкта в системі єдиного предмета; концепція єдиної цілісної дії Я виступає у якості прогресивного елемента теорії самодіяльності, художня культура - як галузь дії законів розвитку.

Сказане наближає до думки про необхідність розробки загальної теорії самодіяльності, у тому числі - художньої самодіяльності. Автор і спрямував свої зусилля на це у попередніх частинах і главах (про художню самодіяльність йдеться у третій частині). З'ясувалось також, що до високого рівня зросли певні види анань, зокрема, система (у межах теорії культури) законів естетизації. Обсяг відомого про чуттєве Я, багатство ідей краси дозволяють використати потенціал теорії суб'єктів cogito і credo з метою розширення арсеналу творчих сил естетичного суб'єкта. Вихідною є теза, що художнє Я, естетичний суб'єкт адатні за допомогою чуттєвої форми виразити високі начала буття, обґрунтувати спосіб переходу багатства культури у особистісний досвід, керувати уявленнями про найбільш бажаний предмет, зберегти власну індивідуальність у потоці соціальних амін і динамічних відносин.

Зрозуміло, до першочергових проблем належать - насичення соціального життя мистецтвом, посилення зв'язку художньої культури та індивіда. У главі показано, що кількісний та якісний аспекти цієї сторони розвитку культури, соціальні якості творця і спожива-

1. Хук С. Р. Мифология Ближнего Востока. - М.: Наука, 1991. - С. 149-161.; Флавий И. Иудейская война. - Минск.: Беларусь, 1991. - С. 203-310.

ча духовних багатств зберігають своє місце в ряду мотиваційно-цільових факторів культурогенезу. Велике культурне навантаження витримує "центр культури" (термін В. О. Конєва). Опинившись у цьому центрі - в системі ідей та цінностей епохи, суспільства - Я освоює їх і включається у баєони для даного часу відношення, виступає функціональним та композиційним "ядром" системи ("центру"). Його почуття, думки по суті - синонім шуканих краси і користі. І якщо таке трапляється, то зміст процесу синтезу культури і Я висловлюється у розширенні особистісного досвіду, культура може бути названа "абсолютною" (М. С. Чавчавадзе). Суб'єкта культури відрізняють оптимізм, життєвдатність та винахідливість. Вище у житті - ідеал, стимул та мірка. Але таким зміст "мірки", "абсолютної культури" може бути лише за сприятливих умов. Ось чому при виділенні проблеми - як розкривається властивий для художньої культури творчий потенціал у певному соціальному контексті - весь процес дослідження звернений до моменту єдності соціального і природного.

Важливу роль при цьому відіграють: прогрес і криза (у житті суспільства), як моменти, що водночас виключають і доповнюють один одного у ході розвитку та задоволення естетичної потреби ("особливої потреби"), інших потреб Я; достаток і надмірність як норма і наднорма у користуванні речами (цінностями); ідейна та естетична насиченість повсякденного життя, трудової діяльності, сфери дозвільних захоплень; традиції збереження, передачі та розповсюдження духовних цінностей. В основу названих процесів закладені думка суб'єкта про необхідність удосконалення світу, формування потреби у такому (кращому) світі як "особливої потреби" і вихід за її межі.

У цій же главі автором даються розгорнуті характеристики феноменів "художньої культури" і "естетичної культури". Досліджується перехід художнього в естетичне та естетичного у художнє. Проаналізовані реальна і гіпотетична ситуації масового перетворення праці у творчість (вплив на зміст праці атмосфери, у якій перебуває суб'єкт на заняттях художньою самодіяльністю).

Актуальність функцій художньої культури в системі сучасної практики проявляється, таким чином, подвійно: з боку об'єкта - культура служить максимально великій кількості людей, з боку суб'єкта - спрямований інтерес до культури може набувати масового характеру і яскраво вираженого забарвлення.

У другій главі йдеться про процеси переходу індивіда до вищої форми художнього пізнання (від практики глядача, читача, слухача до активних занять мистецтвом, до художньої самодіяльності; до закріплення ідей та знань у творах мистецтва, у поведінкових і мо-

ральних нормах, творцями яких є широкі маси трудящих), про нове бачення предмета аналізу - самодіяльності, але - у якості всієї галузі існуючих суспільних відношень.

В урахуванням цих обставин наука про художню піднімається на новий теоретичний рівень, досліджує свій предмет у системі формально-змістовних ознак (взаємини зовнішнього і внутрішнього). Взаємозв'язок такого роду дозволяє говорити про художню самодіяльність у двох планах. По-перше, підвищення ролі масової художньої творчості є стійким соціально-культурним фактором, який має універсальний характер. Правда, з позицій буденної свідомості універсальність бачиться як знижена форма і оцінюється поверхово. "Зниження" має "свою" логіку, якщо шукати у художній самодіяльності не повноту нового життя (яке стверджує свої цінності у кризовій та посткризовій ситуаціях), а умоглядну схему її естетичної підпорядкованості сфері професійного мистецтва, приїмати її лише з боку організованого дійства, у пристосованості до свят, оглядів, концертів, урочистостей.

По-друге, художня самодіяльність активно впливає на установлення єдиного естетичного досвіду багатьох поколінь. Відбувається розширення сфери особистих інтересів, живильним середовищем яких є суспільні інтереси.

Основою для такої двоярності авторського бачення служать поліфункціоналізм художньої культури, проблема естетичної організації праці і досвілля.

Важливо підкреслити, що самодіяльність - дволикий Янус, і спроба позбавити її однієї з якостей (універсальності, всеохопленості по відношенню до суб'єктів різних поколінь або вузької предметності) означає абсолютно неприпустиме викривлення усього руху Я до власної самості і до досягнень різноманітності у системі особистісних умінь і знань.

Потенціал культури, з погляду дисертанта, повніше розкривається з позиції бачення універсальної природи самодіяльності, оскільки усі види духовних цінностей можуть бути використані для опанування і популяризації мистецтва. Стосовно до нашого питання це означає зближення різних соціальних груп населення і культури за допомогою мистецтва, розвиток художніх здібностей мас і впровадження художньо-творчих принципів в усі галузі життя. Проблема, отже, полягає у вивченні крізь призму процесів розвитку культури - широкого руху мас. Це - художній рух.

Чому ж у такому випадку широке розповсюдження набула думка про художню самодіяльність як про явище нижчого порядку і настільки другорядне, що їм можна знехтувати?

У такій позиції вихідними є проблема доцільності розмежування мистецтва і художньої творчості має, цінності самодіяльного продукту і визнаних еталонів художності. Гостро стоїть питання про соціальну значущість художньої самодіяльності у контексті шкідливих соціальних змін (останніх років), про те, щоб привнести у життя самодіяльного Я реально-історичну різноманітність культури за допомогою мистецтва (художнього відношення до світу).

У відповідності з теоретичними розробками вимальовується така картина. Суспільний розвиток - важливий фактор культурогенезу. Він начебто "втягує" усіма своїми формами суб'єкта культури в потік активних змін, надає його естетичній потребі характер всебічно діючого елемента. У даному випадку можна говорити про синонімію понять "потреба", "активність" і "самодіяльність", тобто про те, що спонукає індивіда творити, самостверджуватись, бути соціально значущим, не випускати з-під контролю свою емоційність, не втрачати оптимізму і впевненості у складних життєвих обставинах, проявляти творчий склад розуму і високу працездатність, легко переносити вантаж суперництва і у той же час аберігати терпимість в оцінці зчинків інших Я.

В третій главі показано, що на рівні Я особистісно-культурний потенціал естетичної потреби як потреби в самодіяльності проявляється по-різному. Це може бути образ предмета (знаряддя праці, начиння і т. п.), творчого процесу, думка про необхідність їхнього удосконалення. Отже, у своїй інтегральній якості потреба у самодіяльності являє собою активну психологічну зону внутрішнього світу особи, в якій беруть початок почуття і думки, прагнення роздвигались предмет, відкидаючи по можливості усе особистісне (позиція суб'єкта у сфері наукової діяльності), або виражаючи до нього своє чуттєве ставлення. Наслідком буває те, що ідеали мистецтва можуть бути переведені у вимоги суб'єкта самодіяльності у кращому світі, у високих зчинках, орієнтувати на творчий максималізм, на відповідні рекомендації щодо пізнання і практики.

Але в цьому ж зв'язку автор посилює критичний момент виробленої концепції. Справа у тому, що вже склався стереотип уявлень про складний процес "народження" суб'єкта художньої самодіяльності. Мова йде про прямиї впливи мистецтва на читача, глядача, слухача, котрі спонукаються до творчості. Далі, за такою логікою, має місце перехід від споглядання, від споживацького відношення до активно-творчого. Якщо він відбувся, то функції художньої самодіяльності можуть бути здійсненими (мається на увазі розв'язання проблеми активного еліття художньої самодіяльності з художнім виробництвом). За приклад візьмемо виступ учасників самодіяльності перед аудито-

рією, котра не досягла такого рівня реалізації своїх духовних запитів у сфері мистецтва і перебуває на інших позиціях щодо власних намірів досягти (або не досягти) високого рівня стосовно художньої самоосвіти.

Певна річ, будь-який факт подібних творчих впад вартий уваги сам по собі. Але що ховається за ним? У пошуках відповіді можна сказати, що глибинні процеси у художньому житті суспільства можуть залишатися непоміченими при тому порядку речей, коли багато подій культури оцінені громадською думкою поверхнево. Тобто ілюстрації у вигляді звітів, повідомлень про успіхи аматорів не в змозі замінити добре розроблених теоретичних механізмів науки про культуру.

В ряду основних причин, що обумовлюють розширення сфери впливу мистецтва на різні сторони життя суспільства, знаходиться процес підвищення духовних запитів людини, відданої ідеї індивідуального розвитку, здатної розкрити свої сили в розумно и вільно здійснюваних творчих шуканнях (самодіяльності). На наш погляд, є усі підстави обирати таку позицію у поясненні самодіяльного. Має логіку й наступний крок: слід вважати неприпустимою практику спрощеного тлумачення самодіяльності і безпідставними усі спроби побачити в ній тільки спосіб наслідування незмілого у питаннях мистецтва індивіда (дилетанта) - змілому (високопрофесійному спеціалістові), представляти її як несов'язковий (проміжний і кінцевий) етап художнього розвитку тих, хто вирішив не присвячувати свого життя професійному мистецтву.

Розробка логіко-методолгічних проблем формування теорії самодіяльності залишається актуальною, оскільки надто повільно входить у наукову практику системне бачення об'єкта. Тому слід говорити про безперервний зв'язок самодіяльності з умовами прояву властивостей та законів людського буття, взаємодії людини і світу, детермінації внутрішнього зовнішнім, індивідуального громадським, про універсальну природу самодіяльного, яке набуває значення функціонального елемента культури.

Автор вважає за потрібне виділити загальний та специфічний критерії ефективності самодіяльного. У якості загального критерію виступає співвідношення кінцевого наслідку і мети суспільно корисної дії, а якості специфічного - відображуваний у змісті праці і довілля, стосунків і дій рівень морально-художнього розвитку суб'єкта. Поряд з критеріями зовнішньої обумовленості та внутрішньої доцільності таких стосунків і дій, цей критерій дозволяє вірно оцінити вихідні параметри самодіяльного, розвиток та соціально-культурну ефективність суб'єкта в процесі виробництва, збереження та розподілу художніх цінностей.

У третій главі суб'єкт творчої активності представлений у системі самодіяльних форм художньої культури, довілля виступає як сфера прояву багатодомінантної активності естетичного суб'єкта. Розглянуто проблеми перетворення самодіяльності у особистісний принцип життя суб'єкта, зростання опозиції досконалих форм життя недосконалим, аменшення сфери пасивного відпочинку. Сформульовані визначення творчого і нетворчого у самодіяльності, цільових установок на саморозвиток, аматорство, рекреативність - духовне самозбагачення, переростання у феномен "рафаелоцентризму". Підкреслюється думка, що художню самодіяльність справедливо відносять до числа найбільш динамічних елементів у системі суб'єктно-об'єктних естетичних відношень. З цієї точки зору, художня самодіяльність - соціальна якість суб'єкта культури, завдяки якій результат діяльності художника (як суб'єкта творчості) може бути сприйнятим безпосередньо. А наскільки адекватно - залежить від глибини естетичного досвіду реципієнта, об'єкта художнього впливу, існуючого зв'язку між особистістю і соціумом, принципів цього зв'язку, суть яких виражається через демократичний (у вищій мірі) процес активного опанування мистецтва.

Не менш важливе значення має і той спосіб життя, який надає індивіду можливість звільнитися від стану пасивності, споглядальності і перетворитися із реципієнта у творця. Наявність об'єктивних закономірностей обумовлює можливість для людини стати суб'єктом творчості.

У цій главі виділені також аспекти проблеми, які відносяться здебільшого до вивчення різних типів використання вільного часу у процесі самодіяльних занять. Необхідність їх вивчення продиктована динамічністю духовного життя сучасної людини, підвищенням у ньому ролі художнього чинника. Та й логіка розвитку культури вимагає виходу за межі учбової та професійної діяльності у сферу відпочинку, значущість котрої у задоволенні духовних потреб людини і розвитку її здібностей безперервно зростає. У ряді праць вже здійснений аналіз об'єктивних соціально-економічних та соціально-психологічних можливостей вільного часу (в умовах міського та сільського способів життя). Інтерес становлять три точки зору. Перша полягає у тому, що підвищення трудової активності позитивно впливає на систему відношень людини до позатрудової сфери життя. Прихильники другої говорять про такий же вплив творчо насиченого вільного часу на динамічний стереотип усієї життєдіяльності. Формується нова структура мотивів і потреб - багатодомінантна активність. Смієл третьої (до неї відносить себе і автор даного дослідження) у тому, що проблема самодіяльності може бути розкрита як

проблема здійснення процесу тотального розвитку людських потенцій - фізичних і духовних, досягнення усе більш високих рівней мотиваційної та практичної (регенеративно-рекреаційна тенденція) самостійності. Теорією процесів саморозвитку мусить при цьому враховуватися, з одного боку, момент переходу особистості до вищих форм поведінки, що досягається за рахунок зменшення сфери пасивного відпочинку, а з другого - якісна зміна процесу активного опанування культурних цінностей, кінцевою метою якого є створення таких самим індивідом.

Саме ця обставина робить необхідним розширення предмета аналізу. Мова йде про перетворення суб'єкта: він сполучає у собі природно-соціальні начала, підкоряється загальному детермінованому матеріальних і духовних відношень, але мірною людини виступає спосіб привласнення нею суспільного змісту культури; потреба творити культурні цінності - найважливіший фактор культурогенезу; ґрунтом для прогресу є здатність зайнятої вільною працею людини ставити перед собою високі цілі й успішно реалізовувати їх у процесі активно-творчого ставлення до прекрасного, тобто у широко розгорнутому соціальному русі від природної обмеженості до суспільної універсальності.

З цих позицій автор приділяє увагу смодіяльності як похідному і як виробляючому началу. Похідному у тому розумінні, що самодіяльність виникає і розвивається в рамках процесу руху людини від природи до суспільства, від невміння до вміння, від обмеженості до універсальності і т. і. Виробляючому у тому плані, що Я - удосконалюється.

Вагоме методологічне значення такого підходу до проблем вищих форм дійсності. Їх створення сама людина, сама виробляє ідеали суспільного устрою. У самому Я формуються творчий розум, активні почуття, феномен віри у вищу досконалість, який відповідає уявленням естетичного (когнітивного) суб'єкта. Воно - центр культури, воно - похідне і воно ж - виробляюче.

Обидва моменти єдині і в художній самодіяльності.

Значені нами взаємозв'язки дозволяють говорити про масову та індивідуальну художню практику у кількох планах: а/ художня самодіяльність прискорює процес синтезу різних форм естетичного досвіду (художніх інтересів, смаків, ідей, методів, в цілому художнього світобачення, притаманного різним поколінням, культурам); б/ незважаючи на її відмінність від професійного мистецтва існує чимало ознак, що вказують на типологічну схожість обох феноменів; пояснюючи їх, варто вважати на момент єдності закономірностей соціально-історичного прогресу; в/ підшукується роль масової му-

домньої творчості як сфери застосування індивідом своїх знань про мистецтво, використання їх у процесах створення художніх цінностей.

Автор підсумовує ці роздуми висновком, що естетичній свідомості органічно властиві усі навані аспекти; рушійним фактором художньої самодіяльності слід визнати протиріччя між багатством художньої культури і недостатньою підготовленістю людини до його опанування. Це протиріччя має соціальний характер, відновлюється у формі незадоволеності Я (як суб'єкта пізнання мистецтва) досягнутим. Головним тут є ступінь розвитку особистих інтересів і здібностей до творчості.

У дисертації розглядається феномен "рафаелоцентризму".

Відоме положення марксистської теорії мистецтва про художника Рафаеля як граєка художньої обдарованості і продуктивності дозволяє застосовувати кілька моделей "рафаелоцентризму". Мова йде про можливість руху будь-якого індивіда до "абсолюту" (до вищого рівня саморозкриття в обраній сфері художньої праці). Актуально, що кожний по-своєму розв'язує проблему "Рафаеля". Той, у кому "сидить" Рафаель (припущення), не застрахований від художньої апатії. Соціальний бік цієї характеристики індивіда досить інформативний, оскільки свідчить про заперечення ідеї безталанти Я і про те, що альтернативами виступають не висока обдарованість і звичайні здібності, а - діяльне та недіяльне відношення до життя.

Художня самодіяльність є сферою проявлення прагнень та інтересів дуже великої кількості людей. Отже, хід міркувань, який ми назвали "рафаелоцентризмом" (у значенні об'єктивного принципу естетичної теорії), є типовим. "Рафаель" - це ідея обдарованості людини, надлишкова духовність, надталановитість; в іншому розумінні - символ, звертаючись до якого теорія художньої творчості, по-перше, може точно визначити протистояння вищих інтересів суб'єкта - буденним (аниженим), по-друге, на рівні моделі вироблення поведінкових і смакових стереотипів Я показати як вимальовується інша соціальна перспектива, що є несумісною з монополією прагматизму.

Об'єктивний момент полягає в тому, що рух до мистецтва з боку масового суб'єкта - був, є та буде. І це справедливо відзначається багатьма дослідниками, про яких ми вже говорили вище.

При розробці загальної теорії самодіяльності необхідно спиратися на всю систему сформованих поглядів і тенденцій, розвивати їх, використовувати культуротворчий потенціал мистецтва, рух внутрішніх сил Я, які породжуються загальним перебігом речей та народжують в індивіді впевненість у можливості рухатись до вищого рівня художньої культури (до Рафаеля в собі). Об'єктивним фак-

тором суспільно-історичного розвитку виступає всепроникаючий образ краси. Динамічний інгредієнт культурогенезу - краса допомагає Я звільнитися від стану пасивності та перетворитися в реципієнта в творця.

У даному дослідженні виділені саме ці аспекти проблеми саморозвитку, оптимізації різних типів використання вільного часу в процесі самодіяльних занять мистецтвом. Інакше кажучи, в системі художньої самодіяльності відбувається багатопланова актуалізація художніх цінностей, укладаються зв'язки Я з різними формами художнього виробництва. Мова йде про позитивне.

Проте, сказавши це, автор був би неправий, не зупинившись на негативному боці життя, пов'язаного з кризами, з феноменом "масової" культури. Ця особливість історичного розвитку з особливою силою виявляє себе в наші дні та дозволяє сказати, що в самодіяльному як і в соціальній основі інтересів і вчинків, почуттів і думок укоріненою є реальна можливість спаду в розвитку. Підлягає корекції думка про невичерпність естетичного суб'єкта, зважаючи на те, що він виступає в формі "атомарного" Я. Це означає, що процес самореалізації Я міг би набувати вільного характеру, виражати сутність "улюбленої" діяльності, здійснюваної тільки під впливом внутрішньої потреби, але - не має такого характеру та не виражає свободи. Для пояснення цього моменту в дисертації використано функціонально-ситуаційний підхід. Руїнуючий вплив на естетичне Я феноменів тоталітаризованої культури тісно пов'язаний з не-звободою, що порушує спільність Я з вищими предметами самодіяльності. Про наслідки мова піде нижче.

Дисертацію завершує огляд і аналіз проблем, пов'язаних з "наступом" масової культури на дозвільні форми спількування та на середовище, у якому живуть городянин і сільська людина.

Глава "Замість висновку" присвячена проблемі переміщення "осі" художнього розвитку індивіда із сфери піднесення та естетизації потреб у сферу їх зниження. Основу цієї всеаростанючої тенденції складає нівелювання суб'єктів праці та довілля, відчуження людської особистості від високої культури. За модель дозвільних відносин послуговує діяльнійша модель, у рамках якої утвердився пріоритет вузької технічної компетентності. Ротація цієї "вузькості" за межі праці вказує на обмежений масштаб суб'єктивних цілей і зачаткування Я, на готовність вважати другорядними ідеї гармонії, цінності краси, на небажання чи невміння Я подолати існуючу поки однорідність естетичного виховання.

Зміст довілля буває надібно збідненим, оскільки в ідеї відповідно домінує момент інформаційного обміну, в самому обміні -

споживання, а не виробництво (ефективний процес саморозвитку-удосконалення).

У цих умовах виявляється актуальність тих самих філософських питань, які були об'явлені "позамежними", "надуманими" по відношенню до практики "комуністичного будівництва". Утилітаризм і технократизм не могли вислати вищим началом внутрішнє життя людини. Політика розвитку сфери рекреації та дозвілля за так званим "галльшовим принципом" не стала інструментом захисту самодіяльності. Правда, науками про людину вироблялись абстракції про людину, соціальна сутність проголошувалась концентрованим відбиттям всієї системи соціалістичних суспільних відносин. Але саме в такому контексті проблеми естетичної теорії звучали абстрактно, і весь великий потенціал теорії не був сконцентрований на цілях соціального та духовного звільнення суб'єктів праці й дозвілля від стереотипів "автоматизованої" психології. Завдання теорії збачалося не в розкритті та визначенні норм адаптації до мистецтва, а у визначенні законів існування та розвитку об'єктивного світу. Внаслідок цього теорія самодіяльного Я була не в змозі перешикувати розгортання процесів гальмування саморозвитку індивіда, зменшити перешкоди на шляху звільнення життєвої сили Я, підтримати його поривання, його прагнення відкрити для вирішення своїх особистих проблем гармонію художнього образу, включити її в розвиток почуттів. У цих умовах багатство культури не виконує функцію позитивної детермінанти та не формує активність Я в сфері творчості. "Відповідна" реакція Я полягає в тому, що воно відтворює суперечливий і спрощений "світ" цінностей масової культури, не бачить переваг іншого типу мислення, не пов'язаного з смислованими думками та почуттями Я. Тобто, воно знаходить своє відображення у ціннісному дзеркалі, створеному за рецептами масової культури, й тому не прагне до збільшення багатства змісту своїх знань і дій, до того, щоб вся їх "сума" (культурний багаж індивіда) протягом певного життєвого циклу була б достатньо великою за критерієм різноманітності, насиченості інтересів цінностями краси. Відповідно, змінюється базис інформаційно-естетичних сенсів дозвілля (самодіяльно-естетичний суб'єкт виступає як суб'єкт дозвілля). Пасивність Я може набирати крайню форму особистісного релятивізму-не-інтересу до себе. Проілюструємо цю думку, звернувшись до попередніх десятиріч (60 - 80-ті роки).

У цей період дозвільний час найбільш численної соціальної групи населення - робітників у віці 30 - 50 років - іде на поглинання телеінформації. Вони проводять за екраном у 10 разів більше часу, ніж витрачають на заняття фізкультурою та спортом або ж про-

гулянки на свіжому повітрі, та в 5 - 7 разів більше, ніж на відвідування музеїв, театрів, кіно.

Дослідники довільної стратегії справедливо говорять про зростаючу схильність населення до малорухливого способу життя. Уклад-нючим моментом слід вважати швидке звикання глядачів до ефірних та екранних "героїв", до миготіння ідей та тем, до "віکیدів" готових рішень, які пропонуються засобами масової комунікації. Від споживання такої інформації - тільки крок до звички завжди її отримувати, до бездумного споживання художніх цінностей.

Різно скоротився час, що витрачається на читання художньої літератури, театральні вистави, відвідування виставок. Серйозність того, що відбувається, посилюється проникненням стереотипу спрощеного культурно-інформаційного автоматизму в різні соціальні верстви населення; рекреативна функція домінує над творчо-оновлюючою, ігровою, механічне сприйняття дійсності - над осмисленим, самодіяльним.

Аналіз масової культури та довільної стратегії дозволяє зробити такі висновки.

У кожному з масових Я втілюється історичний час; масове Я не цікавить пошук власного образу мислення та способу самовияву.

Суб'єкт масової культури є колективним та інерціальним. Він поводить себе за принципом "Я - як всі" (особистісно-естетичне в переживаннях того, що відбувається, та бажаного - "аяте", орієнтація на оригінальне, унікальне - "приглушена"). Суб'єкт не прагне бути введеним у коло загальнолюдських цінностей і суспільної культури. Інакше кажучи, він внутрішньо дезорієнтований; висока культура його не приваблює, не цікавить, а те, що цікавить, він і сам не вважає високою культурою; у ньому як у масовому Я аж ніяк не протистоять "низькі" та "високі" стереотипи, популярне й елітарне, тому він не відмовляється від високого, але й не говорить "ні" тривіальному, художньо невираженому, запропонованому йому середовищем, індустрією культури (кіноекраном, періодикою, театральною сценою тощо).

Часто ж він за звичкою використовує стереотипи, через які високе не відчувається. Воно як запечатаний вантаж "відходить" до наступних часів. І може бути там відкрито, але вже тими, хто вийде за межі, вирветься зі стану теперішнього масового Я.

Альтернатива масовізації - універсальне опремечування людських сил. Його база - весь потенціал позитивних сторін життя суспільства.

Естетично розвинена та духовно багата людина незалежно від того виду діяльності, яким вона займається, у випадку постійного

контакту з мистецтвом, повніше виявляє свої здібності та нахили, оскільки мистецтво доповнює її досвід новими переживаннями, допомагає виразити внутрішню культуру, тонкі почуття. В свою чергу, соціальна роль мистецтва (усієї сфери естетично значущого в житті Я) зростає внаслідок збільшення вільного часу населення. Як необхідна умова сучасного матеріально-технічного прогресу - вільний час дозволяє при його вмілому використанні значно збагатити функціональні ресурси творчого процесу (самодіяльності).

Отже, у період часу, розглянутий нами у дослідженні, позитивний потенціал різних сторін життя різко скоротився; соціальним вектором розвитку не завжди були рух накопиченого досвіду "до людини", реалізація досвіду "в ім'я людини". Замість все інтегруючого принципу "до людини", соціально-історичний процес розвивався в напрямку "від людини". Це призвело до спаду в самодіяльності, до ствердження споживацьких стереотипів; не в рамках спадковості вишого змінювались смаки та інтереси суб'єктів праці та досвілля. Першоджерелом смислових значень світу стала не особистість, а уніформований суб'єкт. Тобто, особистість залишалась нестійкою та розколотою в-за суперечностей і конфліктів, притаманних попередньому порядку життя. Саме цьому ще раз відзначимо, що певним "дисонансом" по відношенню до стійкого зниження культурного потенціалу радянської суспільної системи були самодіяльні процеси.

Іх цілісно-філософське розуміння як руху самодіяльного Я в системі численних форм естетичного відношення - важливий крок на шляху пізнання загальних механізмів творчої діяльності мас (у сфері досвілля).

Народилось розуміння проблеми самодіяльності як проблеми пошуку законів керування внутрішнім розвитком суспільства. Смісл пошуку - в самодіяльному Я, що прагне до системи та системності, до гармонії та краси або ж до діаметрально протилежних якостей світу (бесистемності, неогітарності, некраси, несамодіяльності). Дотримуючись лінійної та циклічної схеми, Я будує образ і ідею бажаного світу, кращого світу, може уявити собі світ "вічного повернення" до первинних якостей (праякостей) і "вічного поліпшення" змінюваних першоякостей руху (життя), до циклів наступних змін. У цьому русі, що переходить у саморух, Я черпає сили для оновлення. В цій ж причини в системі попереднього порядку речей, в умовах домінування посереднього, а інколи й низького, цей момент не був абсолютним, зберігалась сфера дії імперативів краси, потяг до новизни, дух сучасності не були підірвані; повільно, інколи навіть непомітно для філософської свідомості йшло оновлення духовних і матеріальних основ культури, рух самодіяльності переходив із фази:

одноманітності в фази різноманітності варіантів. Художня самодіяльність розвивалась під знаком народних, класичних або ж авангардних форм мистецтва. Пояснюючи цей феномен, слід сказати, що **самодіяльність** покликана відобразити якісні зміни в світовому процесі, усунути всі примусові елементи в житті індивіда, який відкриває феномен неоднозначності народженої нової естетичної свідомості; вона допомагає індивіду бути відкритим плюралізму культур у сучасному світі.

З дисертаційної теми автором опубліковані такі роботи (*):

1. Виховання творчості (культурно-естетичні аспекти розвитку особистості). - К.: Знання, 1986. - 480.
2. Динаміка гадуму (Схема одного припущення про гадум, що виганачився). // Етика і естетика. Міжвідомчий науковий збірник. Вип. 14. - К.: Вища школа, 1973. - С. 67-77.
3. Духовные ценности социализма и художественная активность масс (в аспекте теории культуры). - К.: Наукова думка, 1985. - 216С.
4. Естетичні моменти творчої здібності. // Етика і естетика. Міжвідомчий науковий збірник. Вип. 16. - К.: Вища школа, 1974. - С. 70-75.
5. Етногенез та культура: етнопарадигма у мистецтві. // Мистецтво та етнос. Проблеми взаємодії мистецтв. Збірка наукових праць. - К.: 1992, 75С. (у видавництві).
6. Субъект культуры в сфере создания и освоения эстетических ценностей. Художественная самодеятельность как специфическая форма культуры: сущность, структура, функции. Заключение. // Искусство и творческая активность масс /у співавторстві/. - К.: Вища школа, 1985. - С. 142-198.
7. Культурно-масові фактори естетизації життя (проблеми нормогенезу). // Мистецтво та етнос: Культурологічний аспект. - К.: Наукова думка, 1991. - С. 182-224.
8. Мистецтво як фактор гармонійного розвитку людини і естетична сфера життя. // Проблеми мистецтвознавства. Збірник наукових праць. - К.: Наукова думка, 1982. - С. 27-42.
9. Научно-техническая революция и духовная культура. Особенности культурно-просветительной работы в условиях НТР. // Тезисы докладов на межреспубликанскую научно-практическую конференцию. - Николаев, 1985. - С. 16-19.
10. Питання культури у контексті розвитку науково-технічної

* Роботи подані в алфавітному порядку.

470544

революції (раціонально-прагматичний, естетичний аспекти). // Художній фактор збагачення соціалістичного способу життя: Збірка наукових праць. - К.: Наукова думка, 1984. - С. 137-181.

11. Проблема інтернаціоналізації в умовах протистояння двох культур. // Національні традиції і процес інтернаціоналізації в сфері художественної культури. - К.: Наукова думка, 1987. - С. 26-64, 221-228.

12. Розвиток самодіяльного художественного творчості і покращення якості естетичного виховання різних соціальних груп населення. // Економічне і соціальне розвиток Києва. - К.: СОНС, 1979. - С. 542-545.

13. Роль мистецтва в підвищенні художественної культури трудящого (проблема естетизації суб'єктно-об'єктних відносин). // Культура і Октябрь: Збірник наукових праць. - К.: Наукова думка, 1987. - С. 82-101.

14. Суб'єкт культури в сфері художественного пізнання. // Етика і естетика: Республіканський міжвідомчий науковий збірник. Вип. 31. Актуальні проблеми морально-естетичної теорії. - К.: Вища школа, 1988. - С. 60-65.

15. Творча природа інтересу в еволюції пошуку. // Етика і естетика. Міжвідомчий науковий збірник. Вип. 15. - К.: Вища школа, 1974. - С. 91-99.

16. Творчий процес і художня культура... - К.: Знання, 1981. - 32с.

17. Типологічні характеристики соціального механізму культури як життєдіяльності. Збірник наукових праць. - 1991, 40с. (у видавництві).

18. Форми і типи художественної культури. Художественна самодіяльність - важливе засіб реалізації естетичних потреб народу. // Соціалістична культура і художественна активність мас. - К.: Наукова думка, 1984. - С. 21-68.

19. Художня культура і становлення творчої особистості. // Народна творчість та етнографія, 1981, № 1. - С. 71-75.

20. Цінності громадянської свідомості: інтелектуалізм, суверенність, культура публічного слова. // Теги доповіді, виступів на міжреспубліканській науковій конференції. - К.: 1991.